

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

*Владислав Верстюк,
Віталій Скальський*

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. У ПОЛІТИЦІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В 2007–2010 рр.

На основі офіційних документів органів влади висвітлюється сучасна політика формування національної пам'яті в Україні щодо подій Української революції 1917–1921 рр.

На основе официальных документов органов власти реконструирована современная политика формирования национальной памяти в Украине относительно событий Украинской революции 1917–1921 гг.

In this article is analysed the policy of memory in Ukraine in 2007–2010 about Ukrainian revolution 1917–1921 and celebration in honour of its participants. Authors used the official records of organs of power.

За роки існування сучасної Української держави не лише у вітчизняній історіографії, але й колективній свідомості нації ствердилося і стало загальноживим поняття «Української революції», яке інтегрує в єдину цілісність величезний масив суспільно-політичних подій та явищ, що мали місце на території України протягом 1917–1921 рр. Сучасні вітчизняні історики розглядають революційні події в Україні переважно в національному дискурсі, тобто трактують Українську революцію як масштабну подію,

пов'язану, насамперед, з боротьбою української нації за відновлення та утвердження власної державності. Саме так це подається в дидактичній історіографії, у шкільних підручниках з історії України.

Період 1917–1921 рр. не великий за тривалістю, однак в умовах століть бездержавності надзвичайно промовистий і цілком необхідний для історичної легітимації сучасної держави. Не випадково на початку 1990-х рр. Президент Л. Кравчук, приймаючи клейноди від останнього Президента УНР в екзилі М. Плав'юка, підкреслював спадковість сучасної української державності з УНР. Синьо-жовтий прапор та герб — головні державні атрибути — сучасна українська держава перебрала в Української Народної Республіки. Процес імплантації в суспільну свідомість національних цінностей, які за радянського режиму подавались виключно як буржуазно-націоналістичні, іншими словами — цілком негативно, був складним і суперечливим. Навряд чи можна з абсолютною впевненістю твердити, що він завершився на всій території України, і що у всіх регіонах Українська революція сприймається однаково і позитивно. Напевно, таке твердження було б поспішним. Якщо у західних областях прослідковується тяглість сучасної влади від ЗУНР, то на інших територіях високий рівень вшанування пам'яті В. Винниченка межує із руйнуваннями пам'ятного знаку воякам Армії УНР у м. Лозова Харківської області та капітальною реконструкцією помпезного радянського Меморіалу пам'яті жертв революції у Харкові з відновленням позолочених написів імен більшовицьких діячів.

І все ж, Українська революція не викликає аж надто гострих суспільних дискусій, як, скажімо, проблеми Голодомору 1932–1933 рр. чи питання оцінки діяльності ОУН-УПА. Можливо, певну роль відіграє часовий фактор, адже в Україні практично не лишилося живих учасників та свідків тих подій.

Мета цієї статті показати, якими методами у 2007–2010 рр. державна влада формувала у суспільній свідомості образ Української революції.

Основою для підготовки статті стали звіти Українського інституту національної пам'яті, які оприлюднені на офіційному сайті¹ цього органу виконавчої влади. Хронологічні межі дослідження обумовлені терміном дії Указу Президента України № 297/2007 «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників»² від 12 квітня 2007 р. У вересні 2010 р. виконання цього Указу Кабінетом Міністрів України було знято з контролю.

Цей указ став підґрунтям для підготовки Плану заходів з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників³. Указ Президента зобов'язував уряд утворити спеціальний оргкомітет та розробити у місячний строк план заходів, яким передбачити відзначення найважливіших подій Української революції, їх публічний та науковий супровід. Однак, урядове розпорядження вийшло лише 21 травня 2008 р., тобто через рік після виходу Указу Президента.

Саме з цього часу органи влади мали усі формальні підстави для проведення заходів. Фактично через забюрократизованість апарату державної влади кілька ювілейних дат були позбавлені нормативно-правової бази, необхідної органам влади для системної організації заходів з їх відзначення. Проте, до річниці Всеукраїнського національного конгресу (6–8 (19–21) квітня 1917 р.) було встановлено меморіальну дошку на будинку, де відбувався цей надзвичайно вагомий для української нації форум⁴. У червні 2007 р. Кабінетом Міністрів було підготовлено виставку, CD-диск та інші матеріали до 90-річчя утворення першого у XX ст. українського уряду — Генерального Секретаріату,

а Національний банк України випустив в обіг відповідну монету. Зауважимо, що уряд ухвалив окрему постанову «Про підготовку та відзначення 90-річчя утворення першого Уряду України»⁵.

На відзначення 90-річчя проголошення Української Народної Республіки — однієї із найважливіших віх Української революції, у жовтні 2007 р. відбулись наукові читання «Українська Народна Республіка — 90 років з дня проголошення», організовані Українським інститутом національної пам'яті, Інститутом історії України НАН України та Сіверським інститутом регіональних досліджень. У листопаді 2007 р. зусиллями НАН України організовано міжнародну науково-теоретичну конференцію «Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття»⁶, а у грудні того ж року проведено Всеукраїнську наукову конференцію «Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр.»⁷, підготовлену Кам'янець-Подільським університетом⁸.

У листопаді 2008 р. широко відзначалася 90-та річниця створення Західно-Української Народної Республіки. Центром урочистостей став Львів. Президент поклав квіти до Меморіалу Українських Січових Стрільців і могили Ольги Басараб на Янівському кладовищі та взяв участь в урочистій академії, що була організована у Львівському національному академічному театрі опери та балету імені С. Крушельницької.

Окрім того, церемонії вшанування пам'яті відбулися на Меморіалі Української Галицької Армії та могилі Президента Західно-Української Народної Республіки Є. Петрушевича на Личаківському кладовищі. У районних центрах, містах обласного значення Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, тобто тих територій, що істо-

рично ототожнюють себе із ЗУНР, відбулись урочисті академії, мітинги, віче, молебні, інші заходи меморіального характеру. На Волині були організовані покладання квітів до пам'ятників М. Грушевському у Луцьку та В. Липинському — у с. Затурці Локачинського району.

Також до цієї річниці була проведена Міжнародна наукова конференція «Західно–Українська Народна Республіка 1918–1923. До 90-річчя утворення». Пленарні засідання почергово проходили у Львові, Івано-Франківську та у Чернівцях, де в ході обговорення цікавих виступів науковців України, Польщі та США відбувся обмін думками щодо історії української державності. В рамках даної наукової конференції, відбулась презентація щойно виданого енциклопедичного збірника — «ЗУНР 1918–1923. Ілюстрована історія»⁹.

Найбільш знаковими святкуваннями стали щорічні заходи за участю перших осіб держави до Дня Соборності України (22 січня) та Дня Подвигу Героїв Крут (29 січня). 22 січня 2009 р. в м. Києві з нагоди 90-ї річниці проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки було проведено урочистості (покладання квітів до пам'ятників Т. Шевченку та М. Грушевському; урочисті зібрання в Київському міському будинку вчителя та Батуринському історико-культурному заповіднику «Гетьманська столиця», відкриття Музею Української Народної Республіки). Аналогічні заходи за участю народних депутатів України, представників органів місцевого самоврядування, міжнародних, громадських та релігійних організацій, політичних партій, діячів науки та культури проведені в усіх обласних та районних центрах, а також у дипломатичних представництвах України за кордоном та місцях компактного проживання української діаспори.

Щороку напередодні чергових річниць Акту Злуки та бою під Крутами у суспільстві виникають пропозиції про надання 22 січня статусу державного свята (а отже, і вихідного дня) та встановлення 29 січня Дня захисника України. Наразі ці думки не здобули значної підтримки у суспільстві та не знайшли практичного втілення. Мабуть, тут даються взнаки і тривалі різдвяні свята, у контексті яких встановлення ще одного вихідного дня в очах багатьох виглядає зайвим. Що ж до Дня захисників України, то прослідковується бажання створити українську версію пострадянського Дня захисника Вітчизни, успадкованого від Дня радянської армії та флоту.

Крути загалом займають у національній пам'яті значне місце. Історію бою під Крутами, як одного з багатьох у ході Української революції 1917–1921 рр., до певного часу була з'ясована лише в загальних рисах. Сьогодні ж, завдяки наполегливій праці істориків, вона набула конкретики: з'ясовано передісторію бою, його перебіг, наслідки¹⁰. Але найголовніше з точки зору пам'яті — це те, що вдалося спорудити Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут», створити тимчасову виставку «Штабний вагон армії УНР Битва під Крутами». Лише за період з жовтня 2008 року по лютий 2009 року Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут» відвідало 87 організованих екскурсій, близько 8000 відвідувачів.

Одним із проявів політики національної пам'яті є формування місць пам'яті, які стають факторами відтворення образів минулого, пов'язаних з добою революції, боротьбою за українську державність. Українська революція залишила по собі чимало таких місць. Український інститут національної пам'яті спробував зформувати Реєстр таких місць пам'яті, до якого мають бути включені:

1. Пам'ятники, пам'ятні знаки, меморіальні дошки, присвячені учасникам Української революції 1917–1921 рр.;

2. Будинки, де народилися, проживали, навчалися, працювали або перебували учасники Української революції 1917–1921 рр.;

3. Будинки або місця (у тому числі місця боїв), пов'язані із подіями Української революції 1917–1921 рр.;

4. Військові поховання періоду Української революції 1917–1921 рр.;

5. Могили учасників Української революції 1917–1921 рр.;

6. Музеї з експозиціями про події Української революції 1917–1921 рр.

На даний час, цей Реєстр містить 225 позицій. Однак, вони потребують суттєвого уточнення та деталізації у назвах, місцях розташування, історичних обставин виникнення місця пам'яті, його сучасного стану та підпорядкування.

Цей реєстр може слугувати для визначення місць проведення урочистих та просвітницьких заходів, встановлення зв'язку між сучасністю та минулим, посилення відчуття приналежності людини до Українського народу, виконувати інформаційну функцію, стати фактором розвитку місцевого туризму.

Протягом кількох останніх років було зведено ряд нових пам'ятників чи меморіальних дощок, а саме:

— меморіальна дошка, присвячена полковнику армії УНР П. Болбочану на приміщенні бібліотеки Хмельницького університету управління і права;

— пам'ятник І. Огієнкові в смт Брусилів Житомирської області;

— біля залізничної станції Мотовилівка у Фастівському районі Київської області відкрито пам'ятник Січовим Стрільцям, полеглим у бою з військами гетьмана П. Скоропадського;

— меморіальні дошки Окружної старшинської школи та Повітової команди у м. Коломия;

— встановлено та освячено меморіальну дошку на честь голови уряду ЗУНР Сидора Голубовича у Тернополі;

— відкрито другу чергу Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» (Чернігівська область).

— виготовлено та встановлено 28 таблиць з іменами полеглих Українських Січових Стрільців на міському кладовищі м. Коломия;

— відкрито меморіальну дошку на честь Володимира Винниченка на будівлі Гуманітарного навчального корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

— відкрито меморіальну таблицю на честь сотника Легіону Українських Січових Стрільців, полковника Української Галицької Армії, Державного секретаря Військових Справ Західно-Української Народної Республіки Дмитра Вітовського у с. Світанок Галицького району Івано-Франківської області;

— встановлено пам'ятний знак генерал-поручнику армії Української Народної Республіки Петрові Дяченку у с. Березова Лука Гадяцького району. На жаль, 7 листопада 2009 року цей пам'ятний знак був зруйнований.

— відкрито пам'ятник воякам Армії УНР у с. Літки Броварського району Київської області

— відкрито пам'ятний знак «Борцям за волю України, які загинули в Седневі у січні 1919 р.» (сmt Седнів, Чернігівський район, Чернігівська область)

— створено музей Української народної республіки¹¹.

В експозиціях обласних краєзнавчих музеїв події Української революції 1917–1921 років теж представлені, однак у більшості випадків вони не відповідають сучасній науковій концепції Української революції і потребують відповідної корекції.

Також Інститут створює базу даних про діячів Української революції 1917–1921 рр. До їх кола зараховуються:

- Голова Української Центральної Ради М. Грушевський,
- Гетьман П. Скоропадський,
- Голова Директорії С. Петлюра,
- Президент Української національної ради Західно-Української Народної Республіки Є. Петрушевич,
- генеральні секретарі та міністри урядів Української Народної Республіки, Української держави П. Скоропадського, Західно-Української Народної Республіки,
- члени Української Центральної Ради, делегати Всеукраїнського національного конгресу, депутати Всеросійських Установчих Зборів від українських губерній, Українських Установчих Зборів, Трудового Конгресу, члени Національної ради Західно-Української Народної Республіки,
- губернські та повітові комісари Української Народної Республіки, губернські та повітові старости Української Держави, повітові, громадські та міські комісари Західно-Української Народної Республіки,
- депутати губернських та повітових народних рад (земств),
- військовослужбовці збройних формувань Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки,
- члени Всеукраїнської, губернських, повітових рад селянських депутатів, Всеукраїнської, губернських, повітових рад солдатських депутатів, Всеукраїнської, губернських, повітових рад робітничих депутатів,
- провідні члени та активісти українських політичних партій (Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-революціонерів, Української партії соціалістів-федералістів та інших) та громадських організацій (Селянська спілка, Просвіта),
- українські повстанські отамани.

Укладачі цього списку цілком усвідомлюють труднощі визначення критеріїв цього відбору.

Так, до даного списку за формальними ознаками увійшли депутати Всеросійських та Всеукраїнських Установчих Зборів, серед яких особи, котрі були ворогами українського руху. Тут постає питання щодо більшовиків та діячів єврейського й польського національного рухів, які народилися та проживали в Україні, були або не були членами законодавчих чи виконавчих органів влади УНР.

Для прикладу наведемо одну коротеньку біографію. Яків Ізраїлевич Маршак (23 липня 1898 року, Київ — 27 липня 1977 року, Лос-Анджелес), етнічний єврей, іудейського віровизнання, племінник відомого київського ювеліра, що мав власну фабрику в районі сучасного Майдану Незалежності у Києві, 1917 р. став членом Центральної Ради від РСДРП (меншовиків), але активної участі у її роботі не брав. У протоколах засідань Центральної Ради його прізвище не зустрічається. Восени 1917 р. виїжджає на Кавказ, де в одному із урядів обіймав посаду міністра праці, за часів гетьманату повернувся в Україну, 1919 р. емігрував до Німеччини, після встановлення нацистського режиму — до США. Захищає дисертацію з економіки і стає визнаним економістом. Кілька його учнів отримали Нобелівські премії¹². Тож чи можемо назвати його діячем Української революції? Вважаємо, що так.

Для цього необхідно визнати, що усі, хто народився, жив чи працював в межах сучасної України є українцем, незалежно від етнічної чи релігійної належності та політичних поглядів; їх здобутки стають здобутками України, український світ значно розширюється. Цим ми покажемо світові свою відкритість та толерантність.

Якщо все ж таки йти за запропонованим вище варіантом, то на сьогоднішній день в Інституті національної

пам'яті є список з 1020 осіб. Безперечно, він є далеко не повний, потребує уточнень та доповнень. Про багатьох відомі лише прізвище, а біографічні дані, фотографії — відсутні. Зауважимо, що до цього списку поки що не включені дані про військовослужбовців за виданням Я. Тинченка «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)»¹³ та О. Павлишина «Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки»¹⁴.

Можна стверджувати, що визначні діячі Української революції 1917–1921 років у більшій чи меншій мірі присутні у державній політиці пам'яті.

Голову УЦР М. Грушевського досить пошановано. В Україні існує 4 музеї, присвячених цій постаті (Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського у Києві, Музей Михайла Грушевського у с. Сестринівці Козятинського району Вінницької області, Музей Михайла Грушевського у с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області та Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові), чимало пам'ятників та меморіальних дощок, дві монети (1996 та 2006 рр.) та 50-гривнева купюра.

Пам'ятники Грушевському використовуються органами влади для проведення урочистих заходів, насамперед 22 січня — до Дня Соборності України — та 24 серпня — до Дня Незалежності України. В інші святкові дні також відбуваються покладання квітів до пам'ятників Грушевському. В окремих випадках ці пам'ятники стають також місцями-символами. Так, пам'ятник Грушевському у Києві став місцем регулярних заходів Всеукраїнської асоціації вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова доба». Фотографування їх учасників обов'язково відбувається саме біля нього.

М. Грушевський міцно увійшов у національну пам'ять українського народу, ідеологічних суперечок щодо його

постаті практично немає, лунають лише поодинокі політичні оцінки його діяльності. Подібна ситуація із В. Винниченком — головою Генерального Секретаріату Центральної Ради — фактично першого у ХХ ст. українського уряду. Пам'ять про В. Винниченка в Україні збережена, в основному у музейній експозиції Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, де експонуються його особисті речі, перевезені із французького містечка Мужен. У багатьох містах його імя носять вулиці. Іменем В. Винниченка названий Кіровоградський університет та ряд бібліотек.

Щодо С. Петлюри, — то його постать є більш контроверсійною у суспільному сприйнятті. В Україні є лише один пам'ятник йому — у Рівному, названо кілька вулиць, зокрема у Києві. До 130-річчя від дня народження було проведено урочисту академію за участю Президента України. 20–22 травня 2009 р. ряд заходів було проведено Українським інститутом національної пам'яті спільно з Полтавською обласною державною адміністрацією (покладання квітів та урочистий мітинг, презентації книжок, фільмів та виставки, наукова конференція, відеоконференція). 31 травня 2009 р. у Львові відбулась акція «Дні Петлюри у Львові» (покладання квітів та розміщення інформаційних матеріалів на будинках, де був С. Петлюра під час свого перебування у Львові). Досі не вирішено питання про встановлення пам'ятників у Києві, Кам'янці-Подільському та Полтаві. С. Петлюра поряд із І. Мазепою став символом українського національного руху. Згодом до них приєднався С. Бандера. Ця тріада категорично не сприймається частиною суспільства, яка міркує категоріями радянської доби та підігрівається певними політичними силами. А втім, вони, теж є рівноправними громадянами України, і їхня точка зору також має бути врахована при формуванні політики пам'яті.

Дещо складніше питання із П. Скоропадським. Фактично його вшанування на державному рівні зведене до однієї невеличкої вулиці, щоправда, у центрі Києва. Проблема полягає у тому, що постать Скоропадського залишається не до кінця зрозумілою не лише пересічним громадянам, але й багатьом інтелектуалам. Для національно орієнтованої частини суспільства Скоропадський є неприйнятним, бо виступив проти Української Народної Республіки, для зденационалізованого пролетаріату він є класовим ворогом, а верства українських землевласників, що потенційно могли би стати основними прихильниками Скоропадського, ще не сформована.

Провідні учасники революції (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Скоропадський) вшановані. Можливо, це проходить не зовсім на належному рівні, вірніше не завжди так, як того хотіли би прихильники та послідовники цих діячів. Але це піддається коригуванню, головне у цьому активність громадськості. Зовсім інша справа із менш вагомими діячами, які логічно мали би бути вшановані на місцевому рівні. Однак, цього не відбувається, принаймні масово. Місцевим чиновникам катастрофічно не вистачає інформації, тому й з'являються офіційні звіти із висловами «на території сучасної області події Української революції 1917–1921 рр. не відбувалися» або ж «мість пам'яті немає».

Проблема цих вшанувань вбачається також у тому, що суспільство не відчуває тісного зв'язку із подіями Української революції 1917–1921 рр. Її провідні діячі не є частинкою історії кожного конкретного українця, відсутній прямий емоційний зв'язок сучасності із 1917 р. Революція виглядає чимось далеким, що не зачепило родину теперішнього українця.

Вихід вбачається у стимулюванні вивчення родинної історії. Якщо сучасна людина зацікавиться історією власного роду, то рано чи пізно вона вийде на події 1917–1921 р. Серед

її предків з великою долею ймовірності будуть діячі Української революції. Український інститут національної пам'яті вже має певний досвід такої роботи.

Так, наприкінці 2009 р., було організовано конкурс мультимедійних проектів, присвячених бою під Крутами та Акту Злуки. Усього у конкурсі взяло участь понад 250 конкурсних робіт з більшості регіонів України. Найактивнішими учасниками конкурсу стали учні та вчителі. Багато мультимедійних проектів надіслали студенти та викладачі середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. Не залишилися осторонь конкурсу і громадські організації.

Після активного обговорення, компетентне журі визначило найкращими такі роботи:

— фільм «Єдність нації» (автор — Олександр Мошенський, учень Каховської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 4, м. Каховка, Херсонська область);

— фільм «Пам'ятай про Крути» (автори — Світлана Кебкал, Володимир Плечистий, Лілія Єрмоєнкова, вчителі Носівської районної гімназії, м. Носівка, Носівський район, Чернігівська область);

— фільм «Крутянські спартанці або як нищили цвіт нації» (автор — Лідія Маврадіна, вчитель Гребениківської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів, с. Гребеники, Великомихайлівський район, Одеська область);

— презентація «Вільне козацтво Звенигородщини у боротьбі за незалежність України» (автор — Лариса Янворська, вчитель Єрківської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів, смт Єрки, Катеринопільський район, Черкаська область).

Окремо журі відзначило документальний фільм «Цілителі воленьки або рецепти мужності патріота» про учасника бою під Крутами та Другого Зимового походу Армії Української Народної Республіки Михайла Рожка. Фільм створила народна аматорська кіностудія «Волинь»

(м. Луцьк, Волинська область). 28 січня 2010 р. роботи переможців конкурсу були презентовані в Києві, у Музеї Української Народної Республіки.

Одна з робіт-учасниць містила інформацію про Юхима Демидовича Тригуба, який за родинним переказами, загинув під Крутами. Перевірити чи спростувати таку інформацію на даний час не вдалося. Але знаково, що про такий факт пам'ятають, про нього уже розповідають у місцевій школі.

На початку 2010 р. Український інститут національної пам'яті поширив звернення до нащадків діячів Української революції 1917–1921 рр. із проханням встановити конаткти і при можливості надати відповідні матеріали: фотографії, спогади, листи, документи тощо. Відгукнулося не так багато людей, надійшло близько десяти листів.

Однією із ознак тяглості сучасної української держави від періоду 1917–1921 рр. є використання напрацювань революційного часу, зокрема у сфері законодавства. Центральна Рада, Гетьман П. Скоропадський, Директорія, влада Західно-Української Народної Республіки провадили активну нормотворчу діяльність. На даний час революційне законодавство не включено до бази національного законодавства. Там наявні лише окремі, до певної міри випадково підібрані документи. Розділ «Законодавство» на сайті Верховної Ради України, що може трактуватися як збірка усіх нормативно-правових актів, які діють в Україні, містить такі документи періоду Української революції: Універсал Трудового Конгресу України 28 січня 1919 р., Декларація Української Директорії 26 грудня 1918 р., Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР), яка помилково датована 9 січня 1918 р., Другий, Третій та Четвертий Універсали при відсутності Першого, а також документ під назвою «Основи Тимчасового управління на Україні», який збірник «Українська

Центральна Рада» називає Статутом Генерального Секретаріату. Звісно, нині юридичної сили закони, ухвалені у 1917–1921 рр., не мають. Але, у згаданій базі Верховної ради України є таке поняття як «історичні документи» і включення до них юридичних документів періоду Української революції 1917–1921 рр. є цілком виправданим.

У тісній співпраці Українського інституту національної пам'яті та Посольства Республіки Польща в Україні було відзначено 90-річчя Варшавської угоди, відомої як союз Петлюри-Пілсудського. Було проведено ряд наукових конференцій, презентацій та інших урочистих заходів¹⁵.

Таким чином, 90-річчя подій Української революції, яке припало на 2007–2010 рр., було відзначено не надто виразно. Боротьба українців за власну державність на початку ХХ ст. ще не стала пріоритетом державної гуманітарної політики. А втім, не залишилася і зовсім забутою. Так, День Соборності та День Подвигу Героїв Крут щороку відзначалися на високому державному рівні і стали своєрідними маркерами України серед інших держав.

Основними виконавцями заходів із відзначення 90-річчя Української революції були центральні та місцеві органи виконавчої влади. Громадські організації у своїй масі залишились байдужими. Хіба надзвичайна активність окремих громадських діячів може дещо покращити це враження.

¹ [Електронний ресурс]: www.memory.gov.ua/ua/publication/content/927.htm

² Указ Президента України № 297/2007 «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників» від 12 квітня 2007 р. // [Електронний ресурс]: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

³ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 729-р «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників» від 21 травня 2008 р. // [Електронний ресурс]: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

⁴ Детальніше про Всеукраїнський національний конгрес див.: *Григоріїв Н.* Перший Всеукраїнський Національний Конгрес, 17–21 квітня 1917 // «Яка краса: Відродження країни!»: Альманах Укр. Брат. Союзу: У 60-річчя Укр. Нац. революції. — Скрентон, 1979. — С. 24–38.; *Хміль І. В.* На шляху відродження української державності: (Укр. нац. конгрес-з'їзд, 6–8 квітня 1917 р.). — К., 1994. — 62 с.; *Яковлів А.* Всеукраїнський Національний конгрес 1917 року // Тризуб. — Париж, 1937. — №17/18. — С. 3–10.; *Верстюк В. Ф.* Всеукраїнський національний конгрес в контексті періоду становлення Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — К.: Інститут історії України НАН України, 2008. — № 3. — С. 3–14.

⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 103-р «Про підготовку та відзначення 90-річчя утворення першого Уряду України» від 21 березня 2007 р. // [Електронний ресурс]: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

⁶ Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. Збірник. — К.: ІПЕНД, 2007. — 581 с.

⁷ Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р. / Ред. кол.: *Смолій В. А.* (співголова), *Завальнюк О. М.* (співголова) та ін. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. — 336 с.

⁸ Детальніше про конференції: *Кудлай О. Б., Бевз Т. А., Любовець О. М.* Міжнародні та всеукраїнські наукові конференції, присвячені 90-річчю Української революції 1917–1920 рр. // Український історичний журнал. — 2008. — № 3. — С. 230–234.

⁹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія. — Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт, 2008. — 523 с.

¹⁰ Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідж., кіносценарій / Іст.-культурол. т-во «Герої Крут»; упоряд. *Я. Гаврилюк.* — К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. — 840 с.; *Пиріг Р. Я.* Фундамен-

тальне видання «Крути. Січень 1918 року» — данина шани лицарям Української революції // Архіви України. — 2010. — № 1. — С. 223–225.

¹¹ *Спицька О. В.* Музей Української Народної Республіки // Воєнна історія. — 2009. — № 1 (43). — С. 131–134.

¹² *Marschak J.* Recollections of Kiev and the Northern Caucasus, 1917–18. An Interview Conducted by Richard A. Pierce. — 1971. — 79 p.; Kennet J. Arrow Jacob Marschak. 1898 — 1977. — Washington: National academy of sciences, 1991. — 146 p.

¹³ *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української народної Республіки. 1917–1921. — К.: Темпора, 2008. — 536 с.

¹⁴ *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). — Львів: Літопис, 2008. — 224 с.

¹⁵ *Гнатюк О.* Міжнародна конференція «Станція Незалежність» до 90-річчя союзу Пілсудський-Петлюра // Критика. — 2010. — Ч. 5–6 (151–152). — С. 26.